
EKONOMİK BÜYÜMEYE BİR KATKI BAĞLAMINDA TURİZM GELİRLERİ: BİR PANEL VERİ UYGULAMASI

Engin DÜCAN*
Mustafa ŞİT**
Mehmet ŞENTÜRK***

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz'in 2005-2015 döneminde elde etmiş oldukları turizm gelirlerinin, ekonomik büyümelerine sağlamış olduğu katkı ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, çalışmada ele alınan ülkeler için turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Panel Granger Nedenselliği.

JEL Sınıflandırması: C23, O47, Z32.

TOURISM REVENUES WITH A CONTRIBUTION TO ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA APPLICATION

ABSTRACT

This study examines the contribution of Turkey, Greece, Spain, Italy, France and Portugal to the economic growth of their tourism revenues in the period of 2005-2015. In this context, Dumitrescu and Hurlin (2012) panel Granger causality test was conducted. As a result, there is a two-way causality relationship between tourism revenues and economic growth for the countries studied in the study.

Keywords: Tourism, Economic Growth, Panel Granger Causality.

JEL Classification: C23, O47, Z32.

* Yrd. Doç. Dr., Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Turizm Fakültesi, enginducan@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Y.O., msit@harran.edu.tr

*** Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, Ulus. Tic. ve Loj. Böl., msenturk@kilis.edu.tr

1. GİRİŞ

Dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden birisi olan turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için potansiyel bir gelir kaynağı oluşturmaktadır (Opuş, 2001: 37). Turizm sektörü uluslararası ticarete büyük bir yere sahip olmakla beraber, dünya genelinde tüm hizmetler ticaretinin yaklaşık %40'ını oluşturmakta ve görünmez bir ihracat kalemi olarak ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır (Bahar vd., 2010:2). Ayrıca, turizm sektörü gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, turizm potansiyeline sahip ülkelerin çoğunda; istihdama, gelir düzeyine, iç ve dış borç yükünün hafiflemesine, ödemeler dengesine ve sonuçta ülke insanının refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Bahar, 2006:138).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO-World Tourism Organization) verilerine göre uluslararası turizm, son 10 yıl içerisinde yüksek bir büyüme hızı yakalamıştır. 2013 yılında uluslararası turist sayısı yaklaşık 1 milyar 87 milyona ulaşmış, uluslararası turizm gelirleri ise 1 trilyon 75 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2030 yılında uluslararası turist sayısının 1 milyar 800 milyon kişiye ulaşması beklenmektedir (UNWTO World Tourism Barometer, 2014: 7). Tüm bu gelişmeler neticesinde ekonomik kalkınma ve büyüme hamlesi yapan veya yapma aşamasında olan birçok ülkede “turizme dayalı ekonomik büyüme politikaları” adından en çok söz edilen kamu politikaları haline gelmiştir. Bunun sonucunda birçok ülke son dönemde turizmi destekleyici birçok destek, yatırım indirimi gibi özendirici politikaları uygulamaya başlamıştır (Özdemir ve Öksüzler, 2011: 108).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin uluslararası turizm arenasında kıyasıya rekabet ettiği ve hemen hemen aynı turistik ürünlere sahip olduğu Akdeniz'e kıyısı olan Yunanistan, İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz ile turizm gelirlerinin karşılaştırılması ve bu ülkelerde turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Öyle ki; 2005-2015 döneminde ilgili ülkelerde turizm gelirlerinin, ekonomik büyümeye sağlamış olduğu katkı ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi gerçekleştirilmektedir.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Turizm Gelirleri (Milyar USD)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	% Pay (2014)
ABD	144.223	164.721	146.002	167.996	187.629	200.997	214.542	220.757	0,1539
Fransa	63.902	68.001	58.858	56.187	66.087	64.001	66.049	66.803	0,0466
İspanya	59.910	64.422	55.748	54.305	62.447	57.877	62.584	65.100	0,0454
İngiltere	48.566	46.323	37.325	40.216	44.864	47.052	53.522	62.830	0,0438
Çin	37.233	40.843	39.675	45.814	48.464	50.028	51.664	56.913	0,0397
Almanya	49.333	53.400	47.462	49.128	53.430	51.646	55.312	55.924	0,0390
İtalya	46.144	46.191	40.375	38.438	43.241	40.960	43.829	45.547	0,0318
Türkiye	21.662	26.446	26.331	26.318	30.302	31.566	35.037	37.371	0,0261
Avustralya	25.024	27.189	26.909	31.064	34.305	34.497	33.575	34.117	0,0238
Malezya	17.948	18.553	17.231	18.152	19.649	20.251	21.500	22.600	0,0158
Japonya	12.422	13.781	12.537	15.356	12.533	16.197	16.865	20.790	0,0145
Hindistan	11.234	12.462	11.136	14.490	17.708	18.340	19.042	20.756	0,0145
Yunanistan	15.687	17.586	16.027	13.858	16.256	14.671	17.436	19.481	0,0136
Rusya Fed.	12.426	15.821	12.369	13.239	16.961	17.876	20.198	19.451	0,0130
Singapur	9.066	10.615	9.225	14.178	18.086	18.939	19.301	19.203	0,0130
Portekiz	12.948	14.072	12.344	12.985	14.901	14.582	16.210	17.784	0,0124
Kanada	17.961	18.191	15.568	18.438	19.989	20.696	20.941	17.476	0,0122
Meksika	14.055	14.726	12.542	12.628	12.458	13.320	14.311	16.607	0,0120
Hollanda	11.313	12.874	12.063	11.653	12.897	12.261	13.751	14.682	0,0102
Polonya	11.686	12.895	9.889	10.037	11.649	11.888	12.432	12.311	0,0086
Katar	-	-	-	-	4.463	7.220	8.452	10.576	0,0074
Mısır	10.327	12.104	11.757	13.633	9.333	10.823	6.747	7.979	0,0056
Dünya	1.022.659	1.123.131	1.011.626	1.104.552	1.237.305	1.281.931	1.369.891	1.434.038	-

Kaynak: World Development Indicators, databank.worldbank.org, Erişim 02.11.2016

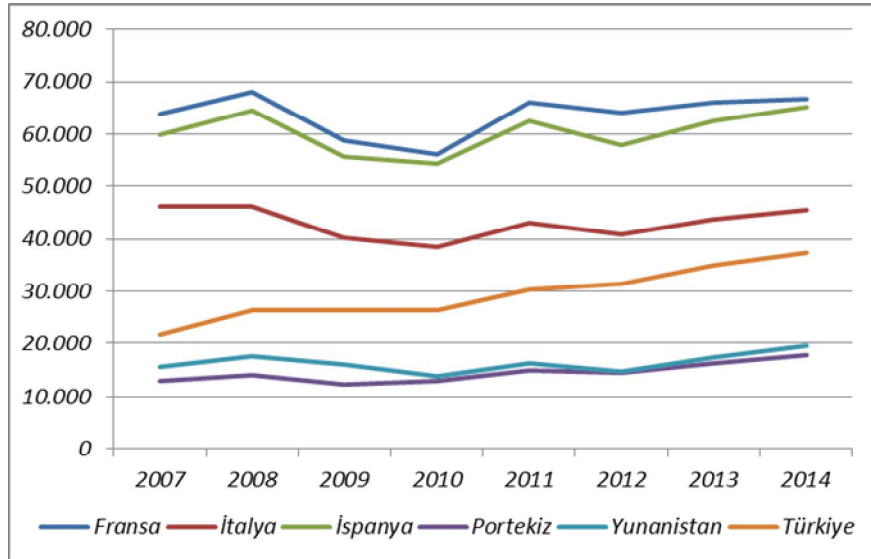
2. SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TURİZM GELİRLERİNİN GELİŞİMİ

Dünya bankasından elde edilen verilere göre, seçilmiş bazı ülkelerde 2007-2014 döneminde elde edilen turizm gelirleri Tablo 1’de sunulmaktadır. Buna göre; 2014 yılında ABD 220.5 milyar dolar (Amerikan Doları) ile dünya turizm pastasından en çok pay alan (%15) ülke konumundadır. ABD’yi 66 milyar dolar ile Fransa, 65 milyar dolar ile İspanya, 62 milyar dolar ile İngiltere ve 56.9 milyar dolar ile Çin takip etmektedir. Türkiye 2014 yılında 37.3 milyar dolarlık turizm geliri elde etmiş olup, dünya turizmi içerisinde %2,6’lık paya sahiptir. Türkiye söz konusu dönemde çok ciddi bir gelir artışı elde etmiştir. Türkiye’nin elde ettiği bu gelir artışında ülkemizin uluslararası arenada tanıtımı ve turistik bölgelerdeki kaliteli otel yatırımlarının teşvik edilmesi çok önemli rol oynamıştır. Türkiye, turizm alanında yakın rekabet içerisinde bulunduğu Yunanistan ile kıyaslandığında, turizm gelirleri bakımından daha üst seviyelerdedir. Yunanistan’ın %1,3 payına karşın Türkiye %2.6 paya sahiptir.

Şekil 1.’de çalışmaya konu olan Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve Fransa’da turizm gelirleri kıyaslanmaktadır. Açıkça görülmektedir ki; Fransa 2007-2014 döneminde 60 milyar doların üzerinde ve en çok turizm geliri elde eden ülke konumundadır. İspanya ise, Fransa’yı çok yakından takip etmektedir. İtalya yaklaşık 45 milyar dolar civarında elde ettiği turizm geliri ile üçüncü sırada yer alırken, söz konusu dönemde küresel kriz dönemi dışında neredeyse sabit kalmıştır.

Türkiye ise, İtalya’nın gerisinde fakat Yunanistan ve Portekiz’in üzerinde yer almaktadır. Türkiye’nin neredeyse tüm dönemlerde turizm gelirlerini artırmış olması da dikkat çekici ve olumlu bir gelişme olarak göze çarpmaktadır.

Şekil 1. Analize Konu Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri (Milyar USD)

Kaynak: World Development Indicators, databank.worldbank.org, Erişim 02.11.2016

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini farklı yöntemler kullanılarak ampirik anlamda araştıran birçok çalışma vardır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar genelde gelişmekte olan ekonomilerde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu hipotezini desteklemektedir. Çalışmamızda panel veri analizi kullanılacağı için literatür taramasında sadece bu yöntemle yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Gökovalı ve arkadaşlarının (2006), panel veri çalışmasında 19 Akdeniz ülkesi ele alınmış ve çalışmada elde edilen sonuçlar turizmin ekonomik kalkınmada etkili olduğu hipotezini doğrulamıştır. Samimi vd. (2011) ise 1995-2009 dönemi verilerini kullanarak P-VAR analizi yapmıştır. Onlara göre uzun dönemde turizm gelirleri ile büyüme arasında çift taraflı bir ilişki olduğu ve iki değişkenin de birbirini etkilediği belirlenmiştir. Seetanah vd. (2011) Solow büyüme modeli çerçevesinde ada ekonomilerinde turizmin ekonomik büyümeye katkısını ölçmek amacıyla 1985-2006 döneminde 19 ada ülkesindeki ekonomik büyümeye, turizm sektörünün önemli ölçüde katkısını panel veri analizi ile tespit etmiştir.

Sequeira (2008) Avrupa, Asya, Afrika ve Latin Amerika Ülkelerine yönelik yaptığı çalışmada turist sayısı, turizm gelirleri gibi değişkenlerle ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir başka panel veri analizi yapılan çalışmada Dristakis'de 7 Akdeniz ülkesi için net turizm geliri ve reel büyüme ile reel efektif döviz kuru arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir. Fayissa vd. (2007) Afrika ülkeleri için turizm sektöründen elde edilen gelirlerin hem gayri safi yurtiçi hasıla cari düzeyine hem de Sahra Altı Afrika ülkelerinin ekonomik büyümesine katkıda bulunduğunu saptamışlardır.

Özcan ve Kayhan (2015) çalışmalarında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin turizm talebini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla MS-VAR modelini kullanmışlardır. Sonuç olarak, daralma dönemlerinde GSMH; genişleme dönemlerinde ise, enflasyon, döviz kuru ve GSMH turizm talebini etkilemektedir. Hazari ve Sgro ise çalışmalarında (1995) dinamik büyüme modeli geliştirmişler ve bu modele göre, turizm talebinin açık ekonomilerde uzun dönemli bir pozitif büyümeye yol açtığını saptamışlardır. Modeste'de aynı yıl yaptığı çalışmasında 4 Karayip'de turizm sektöründeki büyüme oranının, milli gelir büyüme oranı üzerinde etkili olduğu sonucuna varmıştır. 21 Latin Amerika ülkesi için 2 ayrı çalışmaya rastlanmıştır. Nowak vd. ile Martin vd. (2004) turizmin düşük ve orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeye katkısını olumlu etkilediğini saptamıştır. Gelişmekte olan 21 ülkeyi baz alarak yapılan başka bir çalışmada da Bahar vd. (2010) 1998-2005 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturmuş ve iki Aşamalı GMM-Sistem analizi yapmıştır. Bu çalışmada da turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan en kapsamlı çalışmaların birinde de Lee ve Chang (2008) toplamda 55 ülke için 1990-2002 dönemi verilerine panel eşbütünlük yöntemi uygulamışlar ve kişi başına turizm harcamaları, turist sayısı ve reel kurun büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Mercedes vd.(2013) farklı bir çalışmaya imza atarak 2012 yılına kadar yayımlanan ve turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle araştıran 87 ekonometrik çalışmayı incelemişlerdir. Çalışmada meta analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda turizmin ekonomik büyümeye katkısı ve turizm ile GSYİH arasında pozitif elastikiyet olduğu saptanmıştır. Literatür taraması sonucunda elde edilen panel veri analizinin uygulandığı çalışmalar Ek Tablo 1’de özetlenmiştir.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM

Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasına yönelik bu çalışmada öncelikle değişkenlerin yatay-kesit bağımsızlıkları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara uygun olarak birim kök analizleri gerçekleştirilmiştir. Nedensellik analizine geçmeden önce nedenselliğin araştırılması için kurulan modeller için yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Üçüncü ve son aşamada yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin panel Granger nedensellik analizi yapılarak ele alınan değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisi araştırılmıştır.

4.1. Panel Veri Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Panel veri analizlerinde birim değişkenlerin birbirleriyle etkileşimleri göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. Çünkü globalleşmiş olan dünyamızda ekonomik ülke ekonomileri birbiriyle oldukça entegredir. Dolayısıyla ele alınan ülkelerden herhangi birinde ortaya çıkacak bir şok diğer ülkelerde de çeşitli değişimleri tetikleyebilecektir. Konuyu çalışmamız açısından ele alacak olursak panel veri setimizde yer alan ülkeler Avrupa’nın turizm gelirleri yüksek olan ve turizm gelirlerinin ülke gsyih’sında önemli paya sahip olduğu ülkelerdir. Söz konusu ülkelerin turizm gelirleri ülkenin kendi içinde ortaya çıkabilecek değişimlerden etkilenebileceği gibi bir anlamda rakibi olan diğer ülkelerde veya genel olarak dünya genelinde ortaya çıkabilecek ekonomik ve politik değişikliklerinden de etkilenebilir.

Panel veri modellerinde, yatay kesit bağımlılığın göz ardı edilmesi durumunda tahmin sonuçlarında ciddi hatalar ortaya çıkabilir. Dikkate alınmayan hata terimleri bağımlılığı durumunda elde edilen tahminlerin etkinliği azalacak ve test sonuçları yanlış olacaktır. Bu sebeple çalışmamızda öncelikle ele aldığımız ülkelerin yatay kesit bağımlılıkları incelenmiştir. Literatürde yatay kesit bağımlılığın incelenmesi için Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) ölçeklendirilmiş LM testi, Pesaran (2004) CD testi ve Baltagi, Feng, ve Kao (2012) vb. testler kullanılmaktadır. Çalışmamızda Pesaran (2004) CD testi kullanılmıştır. Pesaran (2004) CD testi $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olması durumlarında asimptotik standart normal dağılım göstermektedir.

Pesaran (2004), tarafından ele alınan panel veri modeli denklem (1)'de verilmiştir.

$$y_{it} = \beta_i' x_{it} + u_{it} \quad (1)$$

burada $i = 1, 2, 3, \dots, N$ ve $t = 1, 2, 3, \dots, T$ olmak üzere x_{it} k boyutlu açıklayıcı değişken sütun vektörü, β_i tahmin edilecek parametrelere ait yatay kesit spesifik vektörlerdir. Pesaran söz konusu formülün yatay kesit spesifik katsayılar içeriyor olmasına rağmen daha kısıtlayıcı olan sabit ve tesadüfi etkiler modelleri için de kullanılabilceğini belirtmiştir.

Yatay kesit bağımlılığın olmadığı yönündeki sıfır hipotezi, farklı yatay kesit birimlerdeki bozulmalar arasındaki korelasyonlar açısından denklem (2)'deki şekilde ifade edilebilir.

$$H_0 : \rho_{ij} = \text{Corr}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \text{ for } i \neq j \quad (2)$$

Dengeli paneller için, $\hat{\rho}_{ij}$ hata terimlerinin çarpım-moment korelasyon katsayılarıdır.

$$\hat{\rho}_{ij} = \frac{\sum_{t \in (i,j)}^{T_{ij}} \hat{u}_{it} \hat{u}_{jt}}{\left[\sum_{t \in (i,j)}^{T_{ij}} \hat{u}_{it}^2 \right]^{1/2} \left[\sum_{t \in (i,j)}^{T_{ij}} \hat{u}_{jt}^2 \right]^{1/2}} \quad (3)$$

Pesaran, dengesiz paneller için merkezi korelasyon katsayılarının kullanılmasını önermiştir.

$$\hat{\rho}_{ij} = \frac{\sum_{t \in (i,j)} (\hat{u}_{it} \tilde{u}_{jt}) (\hat{u}_{jt} \tilde{u}_{it})}{\sqrt{\sum_{t \in (i,j)} (\hat{u}_{it} - \tilde{u}_i)^2} \sqrt{\sum_{t \in (i,j)} (\hat{u}_{jt} - \tilde{u}_i)^2}} \quad (4)$$

$$\tilde{u}_i = \frac{\sum_{t \in (i,j)} \hat{u}_{it}}{T_{ij}} \quad (5)$$

Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen Lagrange Multiplier (LM) testi ve Pesaran (2004) tarafından önerilen ve LM testinin standartlaştırılmış bir versiyonu olan Pesaran Scaled (LM_s) testlerinin N ve T değerlerinden

kaynaklı hatalarına vurgu yapan Pesaran (2004) ikili korelasyon katsayıları $\hat{\rho}_{ij}$ 'nin ortalaması temelli alternatif bir test önermiştir.

$$CD_p = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij} \rightarrow N(0,1) \quad (6)$$

denklem (6) $T_{ij} \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ 'nin tüm sıralamaları için asimptotik normal dağılımlıdır.

4.2. Heterojen Seriler için Granger Panel Nedensellik Testi

Granger (1969) nedensellik ilişkisi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması için kullanılmaktadır. Açıklayıcı değişkendeki bir farklılığın söz konusu olduğu her durum için sonuç değişkeninde, söz konusu farklılık sonrası bir artış oluyorsa, bu değişkene "Granger anlamda neden olan değişken" denir. Panel nedensellik analizi yapılırken eğim katsayılarının homojen veya heterojen yapılarının göz önünde bulundurulmuş olması oldukça önemlidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2011: 2). Çünkü panel veri seti için homojenlik varsayımı yapılması durumunda tahmin edilen parametreler ülke spesifik etkileri göz önünde bulundurmamış olacaktır. Fakat ülkelerin turizm gelirleri ve büyüme rakamları kendi özellerinde geliştirmiş oldukları politikalarla birebir ilişkili olacaktır. Dolayısıyla çalışmada ele alınan ülkelerin turizm politikaları ve ekonomik yapıları itibarıyla heterojen özellik gösteriyor olmalarının dikkate alınmaması durumunda elde edilecek sonuçlar yanlış olacaktır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) bir ülke için geçerli olan bir nedensellik ilişkisinin diğer ülkeler için de geçerli olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Yatay kesit bilginin var olması panel Granger Nedensellik analizinde birimler arası heterojenliğin göz önünde bulundurulmasını gerekli kılar (Yılancı ve Bozoklu, 2013: 175). Bu çalışmada Granger (1969)' nedensellik testinin sabit katsayılı heterojen panel veri modelleri için geliştirilmiş basit bir versiyonu olan Dumitrescu and Hurlin (2012) tarafından önerilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Dumitrescu - Hurlin panel Granger nedensellik testinde, temel hipotez altında homojen Granger nedensellik ilişkisinin yokluğu, en az bir yatay kesitte bu ilişkinin var olduğu alternatif hipotezine karşın sınanır.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t}, \quad i=1,2,3,\dots,N \quad t=1,2,3,\dots,T \quad (7)$$

Burada $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \beta_i^{(2)}, \beta_i^{(3)}, \dots, \beta_i^{(K)})$ olup, bireysel etkileri ifade eden (α_i) sabittir. Gecikme parametreleri $\gamma_i^{(k)}$ ve regresyon eğim katsayıları $\beta_i^{(k)}$ 'nin birimler arasında değiştiği varsayılır. Paneldeki tüm birimlerin değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi yoktur şeklindeki sıfır hipotezi ve en

az bir birimde değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi olduğu şeklindeki alternatif hipotez aşağıdaki şekildedir.

$$\begin{aligned} H_0 : \beta_i &= 0 & \forall i = 1, \dots, N \\ H_1 : \beta_i &= 0 & \forall i = 1, \dots, N_1 \\ \beta_i &\neq 0 & \forall i = N_1 + 1, \dots, N \end{aligned}$$

Homojen nedensellik hipotezinin test edilmesi için $W_{N,T}^{HNC}$ testi önerilmektedir.

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (8)$$

burada, $W_{i,T}$, $H_0 : \beta_i = 0$ şeklindeki temel hipotezin test edileceği i . yatay kesit birim için bireysel Wald istatistiğini ifade etmektedir.

Bütün $i = 1, \dots, N$ için,

$$W_{i,T} = \hat{\theta}'_i R' [\hat{\sigma}_i^2 R (Z'_i Z_i)^{-1} R']^{-1} R \hat{\theta}_i, \text{dir.} \quad (9)$$

Nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez altında, her bir Wald istatistiği değeri $T \rightarrow \infty$ iken K serbestlik dereceli Ki-kare dağılımına yakınsamaktadır.

$$W_{i,T} \rightarrow \chi^2(K), \quad \forall i = 1, \dots, N \quad (10)$$

$T, N \rightarrow \infty$ için standartlaştırılmış test istatistiği řu şekildedir;

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \rightarrow N(0,1) \quad (11)$$

T 'nin küçük değerleri için bireysel Wald istatistikleri, aynı ki-kare dağılımına yakınsamadığı için Dumitrescu ve Hurlin (2012) bilinmeyen bu dağılımın ortalama ve varyansının tahmini değerlerini kullanarak, $W_{N,T}^{Hnc}$ için tahmini standardize edilmiş test istatistiğini kullanmayı önermişlerdir:

$$\tilde{Z}_{N,T}^{HNC} = \frac{\sqrt{N} \left[W_{N,T}^{Hnc} - \sum_{i=1}^N E(\tilde{W}_{i,T}) \right]}{\sqrt{\sum_{i=1}^N Var(\tilde{W}_{i,T})}}$$

(12)

burada, $T \geq 6 + 2K$ olmak üzere,

$$E(\tilde{W}_{i,T}) = N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T}) = K \times \frac{(T-2K-1)}{(T-2K-3)}$$

$$Var(\tilde{W}_{i,T}) = N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T}) = 2K \times \frac{(T-2K-1)^2 \times (T-K-3)}{(T-2K-3)^2 \times (T-2K-5)}$$

(13)

Dumitrescu ve Hurlin (2012) çalışmalarında yer verdikleri simülasyonlarda $\tilde{Z}_{N,T}^{HNC}$ test istatistiğinin az sayıda birime sahip panellerde bile iyi boyut ve güç özelliklerine sahip olduğunu, gecikme uzunluğunun yanlış belirlenmesi durumunda bile oldukça güçlü olduğunu göstermişlerdir.

5. VERİ SETİ

Çalışmadan elde edilen veriler 2005Q1-2015Q4 dönemini kapsamakta olup, OECD istatistik veri tabanından alınmıştır. TUR değişkeni turizm gelirlerini, GDP değişkeni ise Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı (GSYH) temsil etmektedir.

6. AMPRİK BULGULAR

Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için panel veri setimizde yer alan değişkenlerin durağanlığı incelenmiştir. Öncelikle Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran (2004) tarafından önerilen ve LM testi yardımıyla yatay kesit bağımsızlığın test edildiği iki yöntem kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Bu sonuçlara göre, yatay kesit bağımsızlığın olduğu yönündeki hipotez %1 anlam düzeyinde reddedilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler İçin Yatay Kesit Bağımlılık Testi

	TUR	GDP
Pesaran CD Testi	23.27***	13.36***

***, %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılığın olduğu durumlar için Pesaran (2007) tarafından önerilen birim kök testi kullanılarak değişkenliklerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Pesaran (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli
TUR	-3.94	-3.46
GDP	-4.56	-4.90

Pesaran (2007) birim kök testi kullanılarak elde edilen sonuçlar Pesaran(2007) makalesindeki kritik değerlerle karşılaştırılmıştır. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyine göre her iki değişkenin de seviyelerinde durağan oldukları bulunmuştur. Pesaran birim kök testi sonuçlarına göre, analizde kullanılan her iki değişken de seviyelerinde durağan olduğundan nedensellik analizi için değişkenlerin seviye değerleri kullanılmıştır.

Nedensellik analizi için kullanılan modellerin yatay kesit bağımlılık testi sonuçları Tablo 4’de verilmektedir. Bu sonuçlara göre modeller için yatay kesit bağımsızlığın olduğu yönündeki hipotez her iki model için de %1 anlam düzeyinde reddedilmiştir.

Tablo 4. Modeller İçin Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	TUR → GDP	GDP → TUR
Pesaran CD test	22.81***	12.47***

***, %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi için öncelikle her bir birimin aynı gecikme uzunluğuna sahip olması kısıtı konularak, denklem (12)’de verilmiş olan formül aracılığıyla elde edilen test istatistiği sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

$\tilde{Z}_{N,T}^{HNC}$ testi	K(2) için	K(3) için	K(4) için
TUR-GDP	1.44	-0.28	-2.21**
GDP-TUR	2.92***	-1.18	9.40***

***, %1 anlamlılık düzeylerini, “k” ise gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Dumitrescu ve Hurlin panel Granger nedensellik testi sonuçları sırasıyla 2, 3 ve 4 gecikme için hesaplanmış ve Tablo 5’de gösterilmiştir. 2 gecikme için GDP değişkeni TUR’in Granger nedeni iken 4 gecikmeli test sonuçlarına göre GDP ve TUR arasında iki yönlü Granger nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla çalışmada ele alınan ülkeler için turizm gelirleri ve büyüme arasında iki yönlü ilişkinin söz konusu olduğu söylenebilir.

7. SONUÇ

Ekonomik büyümenin temel dinamikleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülkelerin ekonomik kalkınmasında hiç şüphe yok ki, ülkeye giren döviz miktarı önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ihracat, turizm, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri vb. hizmet gelirlerinin ekonomiye katkısı son derece önemlidir. Turizm gelirleri bu hizmet kalemlerinden sadece bir tanesi olmakla birlikte, ekonomik aktivite içerisinde turizmin payının yüksek olduğu ülkelerde bu sektörden elde edilen gelirlerin gerek ödemeler bilançosu dengesizliklerinin finansmanında ve gerekse de ülkedeki döviz likiditesinin artırılmasında payı çok büyüktür.

Ülkeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye’nin Fransa, İspanya ve İtalya’nın gerisinde, Portekiz ve Yunanistan’ın ise önünde olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin özellikle de alternatif turizm odağı olması ve coğrafi yakınlığı bulunması münasebetiyle Yunanistan’ın çok üzerinde turizm gelirin sahip olması, son dönemlerde ülkemizin turizm alanında uyguladığı başarılı politikaların bir sonucu olarak göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz’in 2005-2015 döneminde elde etmiş oldukları turizm gelirlerinin, ekonomik büyümelerine sağlamış olduğu katkı Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Bu noktada öncelikle Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran (2004) tarafından önerilen ve LM testi yardımıyla birim kök testi kullanılarak yatay kesit bağımsızlığın test edildiği iki yöntem uygulanmış ve yatay kesit bağımsızlığın olduğu yönündeki hipotez %1 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Ayrıca, Pesaran (2007) birim kök testi sonuçlarına göre serilerin tüm ülkeler için seviyesinde durağan oldukları görülmüştür.

Nedensellik analizi için kullanılan modellerin yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre ise, yatay kesit bağımsızlığın olduğu yönündeki hipotez her iki model için de %1 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Son olarak, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi uygulanmış ve Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz’de 2005-2015 döneminde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öyle ki; turizm gelirleri ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi konumundadır. Ayrıca, ekonomik büyüme de turizm alanlarına yüksek kaliteli yeni tesislerin kazandırılmasına zemin hazırlamakta ve sektörün daha rahat teşvik edilmesine imkân tanımaktadır. Bu da, turizm gelirlerinin artmasına neden olmaktadır. Türkiye’nin kendisine alternatif olabilecek turizm

- Nowak Jean, M. Sahli, P. M. Sgro, (2004), Tourism, Trade and Domestic Welfare, *Natural Resources Management*, February 2004.
- OECD, (2016). stats.oecd.org, Erişim tarihi: 01.11.2016.
- Opuş, S., (2001). Turizmin Ekonomik Etkileri: Erzurum'daki Turistik İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 15(3-4): 37-58.
- Özcan, C. C., Selim, K. (2015). Ada Ölkelerinde Turizm Talebi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 31, 109-134.
- Özdemir, A. R., Öksüzler, O. (2006). Türkiye'de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16): 107-126.
- Samimi, A. Jafari. S. Sadeghi, S. Sadeghi, (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1): 28-32.
- Seetanah B., T. D. Juwaheer, M. J. Lamport, S. Rojid, R. V. Sannasse, A. U. SUBADAR, (2011). Does Infrastructure Matter In Tourism Development?, *University of Mauritius Research Journal*, Vol. 17, 89-108.
- Sequeira, Tiago N, C. Campos, (2008). International Tourism and Economic Growth: A Panel Data Approach, *The Fondazione Eni Enrico Mattei, Natural Resources Management*, November, 1-25.
- Tuğcu Can T, (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region, *Tourism Management*, Vol. 42, 207-212
- UNWTO World Tourism Barometer, 2014, http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_fitur_2014_hq_jk_1pp.pdf
- WORLDBANK, World Development Indicators, databank.worldbank.org, Erişim 02.11.2016

